

AB Malmö Strumpfabrik

Dokumentation vid Malmö Museer

Tony Arnér

Malmö Museers e-skrifter nr 3

ISSN: 1651-9795

AB Malmö Strumpfabrik

Dokumentation vid Malmö Museer

Tony Arnér

2004 och 2007
Malmö Museers e-skrifter nr 3
ISSN: 1651-9795

Malmö stad
Malmö Museer

Malmö Museer

tidernas stad

Malmö Museers e-skrifter

1. Dokumentationsprogram 2003-2006.
2. Insamlingspolicy 2003. Malmö Museer.
3. Tony Arnér. Malmö Strumpfabrik. Dokumentation vid Malmö Museer. 2004.
4. Stefan Nyzell. Arbetarnas Möllevången och Möllevångskravallerna 1926. 2005.
5. Johan A Lundin. Malmö, industristaden. Addo, Cementa, Ljungmans, Kockums. 2005.
6. Helena Strömquist Dal. Fru Nanna Grönvalls bokbinderi. 2007.

ISSN: 1651-9795

Malmö Museers e-skrifter nr 3

© Dokumentationsenheten 2004 och 2007

Uppdaterad layout 2007

Malmö Museer

Box 406, 201 24 Malmö

www.malmo.se/museer

Grafisk utformning: Magnus Gudmundsson

Omslagsbild: IBL Bildbyrå. Bild i serie om 12 planscher.

Förord

Malmö Museer planerar att under försommaren 2006 inviga en ny basutställning med namnet *Tidernas stad*. I samband med förarbetet till utställningen har det uppenbarats ganska stora luckor i museets samlingar, både vad gäller föremål och annat grundmaterial. Mot denna bakgrund har vi satt i gång ett antal dokumentationer, varav den om Malmö Strumpfabrik är den första avslutade. Dokumentationen är utförd av etnologen Tony Arnér, som under två månader gått igenom arkiv- och fotomaterial samt utfört intervjuer med kvinnor som arbetat på företaget. Materialet kommer att användas i ett utställningsavsnitt om Malmös textilindustrier.

Att det just blev Malmö Strumpfabrik som kom i fokus för museets dokumentation har flera orsaker. Om man ser till de storindustrier som lagts ner i Malmö under 1980- och 90-talen är det i princip endast Kockumsvarvet som finns representerat i museets industrisamlingar, och då enbart materiellt. Malmö har nationellt sett haft förhållandevis stor andel kvinnliga industriarbetare. Men från textil- eller livsmedelstillverkningen finns endast ett fåtal föremål och ingen tillhörande dokumentation. Malmö strumpfabrik lades ner 1992 som en av de sista storindustrierna i Malmö.

Modellen att utföra etnologisk dokumentation under en begränsad tvåmånadersperiod har använts i tidigare SAMDOK-sammanhang, framförallt av Jönköpings läns museum. Det är en modell som fungerat även bra för Malmö Museer, och som vi förhoppningsvis kan fortsätta med som en naturlig del i dokumentationsenhetens basverksamhet.

Magnus Gudmundsson

Intendent

Malmö Museer

Innehåll

Förord	3
Upptakten i Danmark och flytten till Sverige	6
En fabrik tar sin form	6
Expansion och nya ägarintressen	6
Expansion i kristider	8
Nya material och innovativ marknadsföring	8
Varumärken Nivella och Vouge	9
Krigstider och rationaliseringar	11
Nylon en succé efter andra världskriget	12
Ny ägarförhållanden och det kortkorta modet	14
Breddat sortiment och höga priser	15
Brutto priser	15
Entreprenörsandan bortrationaliserad	16
Garantier för pengar	17
Strukturomvandling och vikten av goda varumärken	20
Det statliga ägandet upphör	22
Strejker och skadeståndskrav	24
Massmedias betydelse	25
Flytten från Malmö	26
Semlor till kaffet	27
AB Malmö Strumpfabrik en del av Malmö stads identitet	28
Sömmerska till yrket	30
Valet av "Strumpan" som arbetsplats	31
Barn	32
Bostaden	33

Levnadsstandard	33
Vardag	34
Fritid	36
Arbetets karaktär	38
Formsalens fysiskt krävande arbete	38
Arbetsmiljö	40
Trygghet och personalvård	41
Förhållandet mellan de olika yrkesgrupperna	42
Noter	45
Referenslista	50

Upptakten i Danmark och flytten till Sverige

Malmö Strumpfabrik startades 1926 av grosshandlaren Kurt Levin. Nordiska Strömpefabriken som företaget kallades var initialt Köpenhamnsbaserat. Anledningen till Sverigeflytten var dåliga vinstmarginaler på den danska sidan sundet, då produktionskostnaderna blev för stora till följd av förändrade tullbestämmelser på importerat silke. Företaget flyttade till Sverige och gavs namnet Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik och kom så att bli ett Malmöbaserat och svensktregistrerat företag 1927¹.

En fabrik tar sin form

Från början drevs Malmö Strumpfabrik i småskalig form med 7 anställda. Strumpfabriken var lokaliserad till lokaler på Storgatan 20 C i centrala Malmö. Företaget hade god avsättning för sina varor och tog snabbt formen av en industri vilket antalet anställda tydligt speglar. Redan 1927 var de 70 till antalet och tolv år senare imponerade 845 personer.

1928 förvärvade Strumpfabriken konkurrenten AB Silkesindustri och flyttade på våren 1929 till Trelleborgsvägen med sina rundstickningsmaskiner och de vid uppköpet medföljande cottonmaskinerna. De nya maskiner stickade strumpan i ett stycke som varierade till omfånget för att senare sys samman till en färdig strumpa. Metoden kallades fasonstickning och strumpan behövde därmed inte formas något mer efter att den sytts samman. Att foga samman strumpan var ett tidskrävande arbete som genomfördes på så kallade overlockmaskiner, vilka sydde samman strumpan maska för maska.

Expansion och nya ägarintressen

Trelleborgsvägen i Malmö. En lokalitet som tidigare tillhörde fordonstillverkaren Scania-Vabis och som nu successivt kom att bli ett med Strumpfabriken. Malmö Strumpfabrik expanderade kraftigt under trettioalet. Lokalerna byggdes till och om för att få plats med nya maskiner och människor som den kontinuerliga utvecklingen medförde.

Kurt Levin genomdrev till följd av efterfrågan och god försäljning en närmast för snabb expansion av fabriken produktions-, personal- och omfång. Levin sägs ha haft för vana att putsa till siffrorna i bokföringen och hamnade till följd av detta i vissa ekono-

misk trångmål då kassaflödet bitvis var negativt. Till följd av den hastiga expansionen och ebban i kassan, tvingades fabriken och anställda till en viss fördragsamhet i avseendet betalning av fakturor och löner.

Kurt Levin omgav sig med progressiva rådgivare kring finansiella angelägenheter och 1932 hade juristen Åke Wiberg tillåtits bli hälftenägare i Holdingbolaget AB Strumpfabriksintressenter som ägde alla aktier i Strumpfabriken. Hälftenägandet sägs ha varit en gottgörelse till Wiberg för dennes förmåga att generera omfattande bankkrediter till Strumpfabriken expansionella strävanden. Tidigare delägare köptes i sammanhanget ut för att ge utrymme för ett 50/50- ägande mellan Kurt Levin och Åke Wiberg.

Malmö Strumpfabriks lokaler 2004. Foto: Johanna Rylander/Malmö Museer.

Expansion i kristider

Trettioalet var en gynnsam tid för Malmö Strumpfabrik. Strumpor var lätta produkter att sälja på den inhemska marknaden. Konfektionsvaror producerade på industriell basis hade redan under trettioalet börjat konkurrera med de skraddarsyddna alternativen både vad gällande passform och kvalitet. Den successivt ökade levnadsstandarden gynnade Malmö Strumpfabrik som kunde producera strumpor med hög kvalitet till konkurrenskraftiga priser. Därtill såldes merparten av strumpor på hemmamarknaden, vilket innebar att företaget slapp konkurrenshämmande tullar.

Malmö strumpfabrik var mycket expansiva. Under tiden fram till andra världskriget gjordes kontinuerliga investeringar. 1933 köptes den i Mölndal baserade Victor Samuelsons Tricotfabrik. Arbetstillfällena i Mölndal flyttade med maskinerna och tricotfabrikens arbetsstyrka fick finna sig i att flytta till Malmö om de ville behålla sina jobb. Tricotfabriken tillverkade ylle och barnstrumpor, medan Malmö Strumpfabrik tillverkade det mer stiliga sortimentet av damstrumpor. Uppköp av konkurrenter var ett av tillvägagångssätten som användes för att expandera. Ett annat sätt för Holdingbolaget var också att använda sig av olika dotterbolag för att utveckla olika affärsinriktningar. AB Färgeriindustri 1928, Malmö Herrstrump & Färgeri AB 1930 och AB Vougestrumpan 1936 samt AB Barnstrumpan 1939 är exempel på detta.

Nya material och innovativ marknadsföring

Fram till 1932 var konstsilke det helt dominerande materialet i svensktillverkade damstrumpor. Tullen på strumpor tillverkade i natursilke var omfattande och importen var där igenom begränsad. Dock tycks det funnits ett uppdämt behov efter natursilket. Malmö Strumpfabriks satsning under 1932 på natursilkesstrumpor blev en lyckad affär. Natursilkesstrumporna visade sig vara mycket lättsålda.

Malmö Strumpfabriks framgångar gällande omsättning, anställda och produktionsvolym var inte bara ett resultat av tillgången på riskkapital, billig arbetskraft och god ingenjörskonst. Förändrade konsumtionsmönster och en mycket aktiv och uppfinningsrik marknadsföringsstrategi var av stor vikt för utvecklingen. Samtliga led i försäljningskedjan integrerades tidigt i marknadsföringsapparaten. Återförsäljare och grossister

underhölls på olika sätt för att göras mer kunniga och delaktiga. Tidigt kom förpackningen, som tillverkades av Åkerlund & Rausing i Lund, att få en smakfull framtoning. Modernt var den allestädes närvarande devisen i reklamspråket. Anspelningen på exklusivitet var viktig i marknadsföringen. Ett material som silke uppfattades i sig som mycket speciellt då bland annat de medföljande tullarna på importerade plagg gjort dessa strumpor sällsynta. Tullskyddet hade sannolikt en bidragande effekt på uppgången för natursilkesstrumpförsäljningen då dessa plagg blev tillgängliga för större grupper konsumenter. Malmö Strumpfabrik satsade också tidigt på modefärger och mönster. Redan 1936 kom modefärgerna Umbra och Sirocco.

Varumärken Nivella och Vouge

Varuhuset hade redan under trettioalet startat att etablera sig i Sverige. Under fyrtio- och femtioalet började de att få ett landsomfattande fäste i riket. Malmö Strumpfabrik drev av den orsaken två varumärken samtidigt. Nivella och Vouge. Nivella såldes till grossister och Vouge som marknadsfördes som det mer exklusiva märket av de båda distribuerades direkt till varuhuset och de utvalda specialbutikerna. Detta ledde till att grossistledet efter hand tappade i betydelse ur försäljningssynpunkt för Malmö Strumpfabrik.

Knepen från de Franska Haute Couture visningarna satte tidigt sin prägel även på den svenska modekontexten. Det berörde framförallt marknadsföringsstrategin hos tillverkarna som ritualiserade årstiderna såtillvida att de använde sig av säsongsbaserade kollektioner för att sätta fokus på det nya sortimentet och göra det gamla omodernt. Även Malmö Strumpfabrik använde sig av bestämda regler för lansering, marknadsföring och försäljning. Ett av knepen var att i reklamen anknyta till den aura som kändisar kunde ge produkterna. Sara Leander gjorde bland annat reklam för Nivellastrumpan. Komikern och sångaren Maurice Chevalier med damsällskap, samt den Londonbaserade Sadlers Wellsballeten gjorde uppmärksammade besök vid fabriken². Avsikten var att betona strumpornas exklusivitet genom att använda sig av kända och vackra människors kosmopolitiska skimmer. Malmö Strumpfabriken bedrev genom de båda varumärkena aktivt kampanjer för att aktivera grossister, försäljningsställen, butiksbiträden och kon-

Månadsplanscher som reklam för Nivellastrumpan 1940-50-tal.
Bild: IBL Bildbyrå. Bild i serie om 12 planscher.

sumenter i identitetsbyggandet av varumärkena. Bland annat gav fabriken ut Nivella-nytt och Vougenytt. Malmö Strumpfabrik producerades också två reklamfilmer, 1934 och 1956 som genom vackra ben och tekniska lösningar skulle fånga Varumärkenas essens kring rubrikpassusar som nationalitet, modernitet och kvalitet³. Tävligen ”Sveriges Vackraste Vougeben” genomfördes för att fira varumärkets tjuugoårsjubileum 1954. Den var inte bara en märklig tävling utan också en tydlig markör för vilket genomslag Malmö Strumpfabrik hade på den inhemska modescenen. Evenemanget drog sjuhundra deltagare och en jury valde från tio finalister fyra personer som gick vidare till den slutliga omröstningen. Trettiotusen röstsedlar kom senare att ligga som grund för det slutliga valet av Sveriges mest lockande strumpförsedda ben. Maj Macklin, en ingenjör från Helsingborg tog så småningom hem den mediahaussade titeln.

Krigstider och rationaliseringar

Malmö Strumpfabrik var till en början nydanande på den svenska modemarknad. Teknologiskt var fabriken för tiden avancerad och kröntes med ett eget test- och utvecklingslabb. Maskinparken var modern och produkterna efterfrågade. 1939 omsatte företaget 5,6 miljoner kronor och hade 845 anställda. Andra världskriget kom dock för Malmö Strumpfabrik att innebära viss blodspillan och tillfälligt manfall. Krigets första svenska offer var fabriken tekniska chef Gustaf Lamm. En av ett femtiotal kulor från ett tyskt jaktflygplan förseglade den handelsresandes öde över Nordsjön. Lamm var på väg till England i ett Holländskregistrerat flygplan då han sittandes längst bak i planet fick en kula i hjärtat. Kriget innebar också att många av de män som arbetade i fabriken kom att inkallas till så kallad beredskapstjänst för att försvara den svenska kustlinjen mot eventuella angrepp. Företagets grundare och pionjär Kurt Levin gick även han av dager under kriget.

Råmaterial och maskiner till strumpproduktionen var ett stort bekymmer under kriget. I princip allt importerades och som regel från de krigförande eller ockuperade länderna. Framförallt var det natursilke och bomullsgarn från USA, Storbritannien och Schweiz som var svårt att få tag i. Konstsilke som importerades från Tyskland fanns turligt nog oftast tillgängligt. 1939 tillverkades 200 000 dussin strumpor av natursilke och

92 000 dussin av konstsilke. Vid krigets slut tillverkades fabriken sammanlagda volym uteslutande i konstsilke.

Nylon en succé efter andra världskriget

1939 Var det världsutställning i New York och en av de svenska nyheterna på världsmarknaden var Dalahästen som året efter kom att exporteras i hela 20 000 exemplar till Amerika⁴. En annan nyhet var nylonet som *Dr. Wallace Carothers* på det amerikanska företaget DuPont uppfann 1935. Amerikanerna anade tidigt den kommersiella potentialen i nylon och byggde 1939 på ren spekulation en fabrik som tillverkade enbart detta material. Året där på såldes så de första nylonstrumporna i USA⁵. För svensk del kom det dock att dröja till 1946 innan en svensk provkollektionen nådde marknaden för första gången. Strumpor tillverkade av nylon blev närmast direkt en succé. Fyra år efter den svenska introduktionen var produktionen uppe i 99558 dussin och trängde snabbt tillbaka företagets produktion av natur- och konstsilkesstrumpor. 1954 tillverkades 325 000 dussin strumpor i Nylon⁶.

Produktionschefen Karl Almströms tillträdde sin tjänst 1945 och tiden efter andra världskriget kom för Malmö Strumpfabriks vidkommande att kännetecknades av rationaliseringar och produktionseffektiviserande åtgärder. Tidsstudier och förenklade arbetsmoment genomdrevs under Almströms överseende. Fyrtioalet innehöll också ett antal nystartade dotterbolag. Nitton 1941, Fastighets AB Reval 1941, AB industriager 1943, AB Nivella 1943, Industri & Byggnads AB Suecia 1947 och AB Lindex 1947.

Nylonmaterialet tvingade effektivt tillbaka försäljningen av natur- och konstsilkesstrumporna. Crêpenylon började användas i allt större utsträckning. Crêpenylon ansågs mycket bra som råmaterial till strumpor då det var exceptionellt elastiskt, snabbtorkande och hållfast. Malmö Strumpfabrik fortsatte sin expansion då efterfrågan låg i paritet med fabriksledningens expansionella strävanden. Maskinparkerna uppdaterades kontinuerligt, precis som produktutbudet. Samtidigt upplevde fabriken viss svårighet i att finna arbetskraft i Malmö. Billiga textilarbeterskor hade plötsligt blivit en bristvara. Malmö Strumpfabrik anlade därför en produktionsenhet i Tjörnarp sex mil norr om

Malmö strumpfabrik 1954. Kontroll av nylonstrumpa.
Foto: IBL Bildbyrå / Otto Ohms samling.

Malmö till följd av arbetskraftsbristen som uppstått i Malmö kring slutet av 1940-talet. Produktionen i dessa lokaler uppstod och avbröts i omgångar under 50- och 60-talet beroende på orderingången.

Nyinvesteringarna i maskiner kom att fortgå under hela femtio och sextioalet till följd av effektiviseringar och förändringar i modet. Sömmen på strumporna hade så smått börjat försvinna i modet. Detta fick till följd att de äldre, men fortfarande helt moderna cottonmaskinerna skrotades då de inte gick att sälja. Värderna för över 12 miljoner kronor gick under släggan för att ge plats åt närmare tusen rundstickningsmaskiner.

Ny ägarförhållanden och det kortkorta modet

1959 hade Åke Wiberg överlåtit sina aktier i Malmö Strumpfabrik till Förvaltnings AB Borgen som 1961 ändrade namn till Investment AB Borgen. Åke Wibergs bro hade avlidit redan 1960 och tre år senare dog han själv. Åke Wiberg lämnade efter sig Åke Wibergs stiftelse som grundats 1953. Denna stiftelse var den verkliga ägaren till Malmö Strumpfabrik och hade vetorätt över alla beslut som fattades kring verksamheten. Stiftelsens finns kvar i dag och har till uppgift att understödja vetenskaplig forskning⁷.

I modevisningarnas Paris 1967 introducerades det kortkorta modet för Europas kvinnor och strumpbyxan fick sitt avgörande genomslag. Redan 1958 hade Malmö Strumpfabrik börjat tillverka strumpbyxor, men det var efter det kortkorta modets genomslag som strumpbyxan skulle bli en av de viktigaste produkterna för fabriken. Strumpbyxan lanserades både i Nivella- och Vougekollektionen och fick namnet "Mini". Strumpbyxor ville inte presentera sig på ett följdriktigt sätt då den ovillkorligen skrynkades ihop sig om den inte fylldes med ett par ben⁸. Mycken möda lades av den orsaken på reklamens visuella framtoning och förpackningarnas utformning. Malmö Strumpfabriks kollektioner var också dyrare än importerade motsvarigheter, så viss energi avsattes för att i reklamen lägga tyngdpunkten på strumpornas kvalitet. Strumpbyxan kom efter 1967 att bli den dominerande produkten för Malmö Strumpfabrik.

Breddat sortiment och höga priser

Med etableringen av rikstäckande varuhus- och livsmedelskedjor som ICA och det av Turitzkoncernen ägda Enhetsprisaktiebolaget EPA skulle försäljningskartan helt ritas om för Malmö Strumpfabrik. I mitten på femtiotalet hade fabriken 123 grossister knutna till sin försäljning av varumärket Nivella. Grossistföretagens uppgift var att effektivt försälja och distribuera Malmö Strumpfabriks Nivella-kollektion till försäljningsställen. 1970 fanns ingen grossist knuten till försäljningsorganisationen. Kläder började så smått bli konsumtionsvaror på ett helt annat sätt än tidigare och direktdistributionen till kedjorna innebar initialt ökade vinster för Malmö Strumpfabrik som därigenom kunde hoppa över grossistledet. Att sälja strumpor under samma tak som matvaror innebar inte bara öka tillgänglighet för konsumenterna som nu kunde handla matvaror och kläder vid samma inköpsrunda. Priset kunde tvingas ner när alternativa märken lättare kunde konkurrera på samma marknad. Kedjornas samordna inköp pressade också ofta ner priset både för kedjorna och deras kunder.

Förutom en totalt dominerande ställning på Färöarna med 85 procenta av den totala försäljningen av strumpor så var exporten Malmö Strumpfabriks akilleshäla. Det var framförallt på den Nordiska marknaden strumporna avsattes. I början av 1960-talet hade Malmö Strumpfabrik 20-procent av den Svenska marknaden. Detta var bra men räckte inte för den kostym som fabriken bar med lönekostnader och anställda.

För att möta upp de ökade kostnaderna valde Malmö Strumpfabrik att bredda produktassortimentet med varor som inte skulle konkurrera med det befintliga sortimentet. 1963 startades därför en trikåavdelning i Bryggerimaskinens lokaler. Fully Fashion-stickade plagg som jumpers, cardigans och klänningar skulle produceras. Detta var dock en satsning som gjordes allt för sent. Marknaden för denna sorts plagg dominerades redan av importvaror från Tigerekonomier som Hong Kong och Sydkorea⁹.

Brutto priser

Malmö Strumpfabrik bedrev länge bruttoprissättning. Det vill säga att priset satts utan avdrag för rabatt. Det fasta priset fick heller inte underskridas av grossister och försäljningsställen. Således kunde priserna effektivt hållas uppe på varuutbudet. 1953 tillkom

emellertid en lag som motsatte sig bruttoprissättningen som då ansågs konkurrenshämmande. Malmö Strumpfabrik började under dessa förhållanden officiellt med riktpriiser. I praktiken fortfor man dock med bruttopriiser och hamnade tillfälligt i klammeri med näringsfrihetsombudsmannen. Detta ledde förmånligt nog å Strumpfabrikens vägnar till ringa åtgärder och de kunde fortsätta detaljstyra prissättningen ut mot kund. Priset kunde därmed regleras av fabriken vilket tenderar att drabba konsumenterna som får betala för mycket för en produkt. Den konservativa prissättningen på Nivella- och Vouge kollektionen bibehölls och mycken möda lades på mytbilden om den svenska kvaliténs överlägsenhet i allmänhet och på Nivella- och Vougestrumpor i synnerhet. Detta tycks emellertid varit en mer och mer orimlig arbetsgång. Antalet anställda speglar till viss del utvecklingen. 1946 var antalet anställda drygt 1000. 1971 var antalet anställda 650 och 1972 cirka 550¹⁰. Här ska givetvis rationaliseringar och effektiviseringar has i åtanke. Likafullt visar antalet anställda på den ödesdigra framtid Malmöns teko-arbetare ovillkorligen gick till mötes.

Sjuttioalets energikris skulle utan kompromisser sparka undan fötterna på många av de mest etablerade svenska industrigrenarna. Trots den begynnande elektronikrevolution, starten av nya kärnreaktorer och kemi- och plastindustri i uppgång så innebar sjuttioalet början till slutet för femtio- och sextioalets guldår. Initialt fanns dock ingen misströstan för dessa den andra industriella revolutionens företag. Rationaliseringar, stora statliga lån och sammanslagningar skulle lösa eventuella problem i den tunga exportindustrin. Det politiska omdömet var dock begränsat då statliga pengar pumpades in i gamla traditionella sektorer som var hårt ansatta av effektiv konkurrens utifrån¹¹.

Entreprenörsandan bortrationaliserad

När Malmö Strumpfabrik våren 1971 såldes av Åke Wibergs stiftelse borgade detta för en ny era inom stordrift av den svenska tekoindustrin. Entreprenörsandan tycks här ha försvunnit. Den nya ägaren, det Boråsbaserade AB Sveriges Förenade Triksåfabrik/Eiserkoncernen med 18 fabriker och 3250 anställda talade om gemensamma inköp och den vid tillfället glädjande nyheten, oförändrad produktionslina i Malmö. De anställda

skulle därmed få behålla sina jobb ett tag till. Rationalisering av inköp och försäljning inom koncernen troddes kunna ge synergieffekter som skulle vara till gagn för Malmö Strumpfabrik. Produkterna skulle genom den stora koncernens försorg bli billigare att tillverka och enklare att sälja på exportmarkanden då de nu ingick i ett större försäljningsnätverk.

Eiser-koncernen trodde sig förfoga över verktygen för att exportera damstrumpor till den utomnordiska markanden, vilket Malmö Strumpfabrik haft problem med i fyrtiofem år. Damstrumpor hade närmast alltid till sin karaktär varit en universell artikel såtillvida att de till ett liknande utseende över hela världen användes under liknande förutsättningar. Emellertid tycks Nivella och Vogue markandsföringsmässigt haft ett mycket gott renommé men saknat förutsättningarna för ett internationellt genomslag vid tillfället. Svensk konfektionsindustri var i relativt stor utsträckning domestikorienterad kring markandsföring och försäljning vid tidpunkten. Malmö Strumpfabriks strävan att göra sig av med grossisterna torde också ha haft en viss betydelse för de uppkomna försäljningsproblemen. Den domestiska varuhusmarknaden var mättad och försäljningsintresset för produktutbudet var begränsat till koncernledningens egna försäljningskontor.

Garantier för pengar

Malmö Strumpfabrik och Eiser-koncernen behövde frigöra mer kapital till sin verksamhet och för 12-miljoner kronor köpte Malmö kommun 1974 Strumpfabrikens fastigheter. Malmö kommun trodde sig också köpt sig en garanti av Eiser-koncernen att företaget skulle förse Malmös arbetstagare med 400 arbetstillfällen fram till 1980. Värdet i Eiser-koncernens garanti torde varit begränsat då de företagsekonomiskt var hårt ansatta vid tidpunkten¹². Övrigt stöd kom dock från Sovjetunionen som 1975 bistod Strumpfabriken med att låta den leverera 800 000 par strumpbyxor till den Rysk/Sovjetiska björnen. Sovjetunionens beställning låg i tiden trots det borgerliga maktövertagandet i den svenska rikspolitiken 1976. På hemmamarknaden skulle Överbryggningpolitiken stimulera den inhemska efterfrågan då resten av världen kastades djupare in i oljekrisen. Följden blev att strukturomvandlingen inom den svenska industrin tillfälligt sköt fram.

Malmö Strumpfabriks lokaler 2004. Foto: Johanna Rylander/Malmö Museer.

Konjunkturstimulandspaketet medförde kraftigt stigande reallöner och gav ett LO som till viss del hade vetorätt i hur pengarna från de under femtio- och sextioalet uppbyggda investeringsfonderna skulle användas. På Malmö Strumpfabrik växte så fackföreningarnas inflytande över vardagliga spörsmål samtidigt som de centrala besluten avskärmades Malmöfabrikens anställda.

1975 innehöll för Strumpfabrikens en mindre strejk över prissättningen på hur ett ackord skulle sättas i produktionen. En eftermiddag strejkade ett antal sömmerskor och beklädnadsfacket talade i pressen om trettioårsstämning på fabriken. Det viskades om att Strumpfabrikens ekonomi var undermålig. VD:n Karl Almström menade dock på hösten 1976 att några problem inte låg för dörren. I början på 1977 infördes så korttidsvecka för att minska lagerhållningen. Det var enligt ledningen en konstant överproduktion av strumpor i fabriken då efterfrågan mattats. Det fanns vid tillfället inga importtullar som tillräckligt mycket skyddade de Svenska konfektionsvarorna för att göra dem försäljningsmässigt intressant. Svensktillverkade textilier blev därmed för dyra i förhållande till sin attraktions kraft. Det tillknäppta dammodet i allmänhet och byxans genomslag i synnerhet var också viktiga faktorer till den försvårade försäljningssituationen under sjuttioalet för Malmö Strumpfabrik. Koncernledningens började av den orsaken rucka på löftet från 1974 om att erbjuda 400 arbetstillfällen på Strumpfabriken i Malmö fram till 1980. Hösten 1977 fattades det så beslut om att minska antalet anställda med över hundra personer den kommande våren. Beslutet mötte stora protester. Malmö kommuns Socialdemokratiska Kommun råd Tore Lund och Nils Yngvesson ansåg att ägaren brutit mot rådande avtal då personalnedskärningarna gjordes. De trodde sig uppenbart av ett kommersiellt företag fått en sysselsättningsgaranti i utbyte mot övertagandet av industrifastigheterna på Trelleborgsvägen. Beslutet var också aningen drastiskt då det efter många turer till slut endast rörde sig om sju ton personer som fick lämna sina anställningar på grund av arbetsbrist. Naturliga avgångar och ett vist produktionsuppsving hade gjort den initiala siffran oriktig.

LO-facket Beklädnads var konstant på krigsstigen mot företaget under det något abstrakta mantrat att trettioårsandan satt i väggarna. Lönerna ansågs vara för låga och ackordtempot för högt¹³. Industritjänstemannaförbundet och Svenska arbetsledareför-

bundet menade att strumpfabriken i Malmö systematiskt blivit dränerad på kapital av Eiser-koncernen. 27-miljoner kronor hade transfererats till Borås. Koncernledningen tycks dock ha sett till moderbolagets väl mer än till arbetstagarna i Malmö. 1978–79 genomfördes en miljöstudie på fabriken. Rapportresultatet var det förväntade. Ackord var stressigt, socialt påfrestande och arbetet generellt sett enformigt. De värst drabbade grupperna av industriarbetets vardag var kvinnor och invandrare som representerade 85 respektive 35 procent av de anställda.

Strukturomvandlig och vikten av goda varumärken

Åttiotalet innebar fortsatta nedskärningar i antalet anställda på Malmö Strumpfabrik. Den något fördröjda strukturomvandlingen började nu tydligt märkas i den svenska industrin. Malmö Strumpfabriks egen strukturomvandling från teknologiskt avancerad industri med djärvt marknadsförda produkter till traditionell textiltfabrik för massproduktion hade tagit närmare femtio år. Strumpfabriken led av permanent dåligt kassaflöde och var nu också tydligt dotterbolagsstämplat av dess ägare Eiser som medgivit att det systematiskt transfererat stora summor pengar till moderbolaget. Detta hade dock inte varit till någon avgörande hjälp då Eiser-koncernen sedan 1977 var ett statsägt företag. Likafullt var Malmö Strumpfabrik i sig ett företag med långa anor och ett basprodukt-sortiment av tunna damstrumpor som fortfarande gick att sälja då varumärkena var välkända. Problemen tycks nu mer blivit fabriken lokalitet och personal än varumärkena som Malmöfabriken tillhandahöll.

Med åttiotalet började resultaten skönjas av sjuttioalets överbryggnings- och devalveringspolitik. Förstatligandet av företagen hade till viss del dämpat hastigheten i strukturomvandlingen för industrin. Statens utlandsskuld hade ökat markant under sjuttio- och åttiotalet till följd av utlandsbelåningen som plöjts ner i bland annat stadsföretagen. Samtidigt genomdrevs det flera devalveringar mellan 1977 och 1982. Följden blev att investeringarna i utbyggnaden av den offentliga tjänstesektorn mattades då den svenska kronan tappade i värde till följd av gjorda devalveringar. Det skapades således inga nya jobb för lågutbildade kvinnor i Sverige som kunde förebygga den kommande krisen för den mindre kunskapsintensiva tillverkningsindustrin som tillexempel för de

anställda på Malmö Strumpfabrik. Emellertid förde devalveringarna med sig att många svenska produkter åter igen blev intressanta på världsmarknaden då priserna sjönk. Exportindustrin kom därmed att fungera som det lok som drog Sverige ut ur sjuttioalets kris. De privata investeringarna ökade under åttiotalet kring forskning och utveckling samt kring byggandet av kommersiella fastigheter. Det fina kontoret kan på många sätt spegla essensen i 80-talets ekonomi.

Avregleringen av den inhemska kreditmarkanden utgjorde en viktig roll för denna expansion, då stigande aktiekurser innebar att företagen nu kunde belånas mer än tidigare varmed nytt investeringskapital frigjordes. Samtidigt var rörligheten på arbetsmarknaden svag bland annat till följd av den statligt subventionerade trögheten i strukturomvandlingen. Den generella kompetensnivån låg inte i fas med expansionen och lönerna steg därmed i sektorer som behövde uppdatera sin kompetensnivå. Framförallt drabbades industrin av byggsektorns expansion och jakt på kompetent arbetskraft. Löneandel steg för industrin som behövde möta trycket från byggsektorn samtidigt som exporten började minska till följd av att den europeiska investeringscykeln under senare delen av åttiotalet började nå sin kulmen. Löneandelen vid Malmö Strumpfabrik var hög. Svenska arbetare var dyra och avsättningsmarknaderna för konsumtionsvaror var mindre nu när de europeiska ekonomierna inte var så starka längre. Likväl medförde den svenska fastighetsboomen att värdena i företagen fortsatte stiga. Valutemarknaden hade samtidigt avreglerats och kapital kunde därmed lånas i svenska banker för att finansiera företags- och fastighetsköp i Europas storstäder. Dessa köp tycks ha legat i tiden då den svenska industrisektorn samtidigt blev mer global till sin karaktär. Tidigare hade företagen varit tvungna att sköta finansieringen av utlandsköp på plats i de länder de handlade. Nu kunde affären finansieras från Sverige vilket gjorde svenska finanser mer extroverta till sin karaktär. Svenska företag och varumärken hamnade således i ett internationellt fokus.

Bubblan sprack dock då Sverige med negativ bytesbalans valde att av europapolitiska skäl binda kronan till ecun 1991 samtidigt som räntenivåerna i Europa börjat stiga kraftigt. Den svenska ekonomin mattades hastigt under 1991 och 1992 och kronan utsattes för upprepade spekulationsaffärer som hade till följd att marginalräntan steg till

500-procent. Situationen var ohållbar och kronan tvingades lämna knytningen till ecun och fick flyta fritt från och med november 1992. Krisen drabbade finansmarknaden totalt och tvingade fram en lång rad konkurser och en total kris för det svenska bankväsendet. Den tidigare så ambitiösa arbetsmarknadspolitiken fick överges då arbetslösheten kom att överstiga 10-procent i landet och svenska företag och varumärken reades helt plötsligt ut på en internationell marknad.

Det statliga ägandet upphör

För den mindre kunskapsintensiva svenska industrin med rötter i mellankrigstiden medförde 1980-talet att produktionsplatsen miste mycket av sin betydelse. Det hade inte gått någon förbi att standardiserade konsumtionsvaror kunde tillverkas lika effektivt i Asien som i Västeuropa. Avsättningsmarknaderna för varorna fans dock fortfarande kvar i Västeuropa. Focus lades därför mer på varumärkesbyggandet än på tillverkningsorterna. 1986 upphörde det statliga ägandet av Malmö Strumpfabrik då intressenter ur Eiser-direktionen köpte loss bolaget från Statsföretag AB som 1984 ändrade namn till Procordia AB. Övertagandet var sannolikt ett ansträngande uppvaknade både för anställda och de nya ägarna. LO hade fortfarande ett betydande inflytande över arbetsmarknaden till följd av sitt intima kompanjonskapet med Socialdemokratin. De tycks inte varit villiga att frivilligt tumma på de förmåner som byggts upp för arbetstagarna inom industrin. Det fanns sannolikt en viss konformitet inbyggd i strukturen kring de förstatligade företagen. Klubb 600 som tillhörde Beklädnadsarbetarnas förbund i Malmö och som var verksamma på Malmö Strumpfabrik ville sannolikt inte arbeta helt i motsatt riktning mot företagsledningen. Men sedan Eiser-koncernen köpt fabriken 1971 hade fackföreningen som regel haft diametralt olika uppfattningar om närmast allt i förhållande till fabriksledningen¹⁴.

Den nya helt kommersiella ledningen för Malmö Strumpfabrik valde därför att gå närmast direkt på konfliktkurs med fackföreningarna. Framförallt pressade detta handlande LO-fackets högste representant på fabriken. Efter tjugo år på Strumpfabriken blev han uppsagd på grund av otillåten bortavaro från sitt arbete. Han hade vid två tillfällen valt det fackliga engagemanget framför sitt arbete på Malmö Strumpfabrik och vid till-

fällena informerat fel personer om sin bortavaro. Fackets muskler tycks i samklang med den statliga driften av fabriken ha växt kraftigt under sjuttio- och åttiotalet. Den nya ledningen ville troligtvis manifesteras att det blåste nya vindar då det statliga ägandet upphörde och nu skulle klubbordförande avlägsnas. Med LO-kollektivet i ryggen hade han och beklädnadsavdelningen dock ett större inflytande över de anställda på Malmö Strumpfabrik än väntat för ledningen.

Den nya ledningen såg sig sannolikt föranledda att göra någonting åt fackföreningarnas starka position på Strumpfabriken om produktionen skulle kunna utvecklas i Malmöfabriken¹⁵. Uppsägningstankarna rörande fackbasen hade materialiserat sig mer konkret sedan några anställda vid ett tillfälle tvingats stänga av sina maskiner för att höra vad denne sa. Produktionen hade stannat upp och fackordföranden fick av den orsaken en skriftlig varning för den inträffade produktionsstörningen. Det fackliga arbetet fick endast fortgå enligt arbetsmarknadens parter så länge det inte invercade på produk-

I fackföreningsrummet på "Strumpan". Foto i privat ägo.

tionstakten. Företagsledningen drog således åt tummskruvarna på det lokala facket som i sin tur svarade med att ta hjälp av LO centralt. Klubb 600 och LO vägrade acceptera varningen och begärde skadestånd å klubbordförandes vägnar. Passningen var likväl glasklar. De som fick lön av fabriksledningen var anställda av den och inte av LO.

Strejker och skadeståndskrav

Att sparka en facklig representant var vid denna tidpunkt mindre enkelt. De hade ofta stort stöd för sin verksamhet både vid arbetsplatsen de var verksamma vid och i samhället i stort. Vid konflikter kunde ansevära krafter mobiliseras till hjälp för dem under fackföreningsparaplyt. VD:n Göran Johansson och personalchefen Lennart Eriksson fullföljde trots detta sitt beslut och de hade koncernledningens samtycke med Risto Koskenranta i spetsen. Strumpfabrikens verksamhet bedrevs åter igen helt på kommersiell basis och ett av leden i detta tycks ha varit att markera detta mot fackföreningarna. Att göra sig av med fackbasen för beklädnadsarbetarna hade ett stort symboliskt värde då dennes massmediala utstrålning var stor. Han var närmst alltid citerad i pressen när fabriken av någon anledning var på tapeten. Ledningen ville sannolikt förekomma massmedias syn på verksamheten där orättvisor, strejker och trettiotalsanda var vanliga rubriker. – Tyngdpunkten behövde förskjutas när fokus återigen skulle läggas på varumärkena och det tidigare statliga ägandet skulle skakas av verksamheten.

Företagsledningen tog således chansen att konfrontera facket i september 1987 genom uppsägningen av fackordföranden. Reaktionen på beslutet kom direkt då de till beklädnadsfacket knutna sömmerskorna omgående lade ner arbetet i protest. Uppståndelsen blev omfattande och det infann sig en klasskampsvinkel i svenska medier över det som hände på Malmö Strumpfabrik. Att strejka vilt var ovanligt och att strejka vilt för en person var än mer ovanligt. Att det var en stor grupp av kvinnor som dessutom strejkade för en man tycks ha drivit fram den allmänna uppfattning att företagsledningen måste ha fattat fel beslut. I massmedia framstod händelsen som Davids kamp mot Goliat till förmån för de strejkande sömmerskorna och deras fackliga representant som i massmedia lyftes fram som en rättvisans kämpe. Dock var det en vild strejk som utbrutit och den subventionerades inte från LO i officiella sammanhang. Således manades

sömmerskorna parallellt med att strejken fortgick att återgå till arbetet av fackklubbens ordförande och hans ställföreträdare. Facket ville genom sitt förfarande markera att de hade ryggen fri vid eventuella stämningarna som skulle kunna rendera skadeståndkrav direkt mot fackföreningen.

Skadeståndskraven kom också från fabriksledningen. Det drabbade 143 av de anställda som hotades med stämning för olaga stridsåtgärd. Det vittnas bland sömmerskorna om ett brunt kuvert med varning om det framtida eventuella skadeståndskravet. När kuvertet öppnades satte innehållet skräck i de anställda. Hotet om skadestånd var dock ett trubbigt slag utdelat av fabriksledningen då de drabbade sömmerskorna som generellt sett klassificerades som en av samhällets svagare arbetstagargrupper. De flesta av de drabbade sömmerskorna hade dessutom varit företaget troget i många år och tog mycket illa vid sig av företagsledningens handlande. De riskerade nu sina arbeten och kände sig missledde av både facket och företagsledningen. De hade försatt sig i den position att de blivit till en spelbricka i politisk kamp mellan fackföreningen och företaget utan att i egentlig mening uppbackas för sitt deltagande. De kunde således offras om konflikten spårade ur totalt.

Massmedias betydelse

Det massmediala trycket kring händelsen gav snabbt ekon i de politiska korridorerna. Om Anna Greta Leijon skrev medlemstidningen Beklädnadsarbetaren att hon ur socialdemokratisk vinkel såg likheter mellan Gunnar Sträng och fackbasen på Malmö Strumpfabrik i deras fackliga engagemang. Industritjänstemannaförbundets medlemmar på bland annat Radio Malmöhus tog tydligt ställning för sömmerskorna precis som de anställda på Volvo i Göteborg. Massmedia släpptes inte in på fabriksområdet av vakten vid fabriken så att de kunde tala med sömmerskorna, vilket irriterade stämningen ytterligare. De från massmedia utsända fick i stället ropa till de anställda inne på fabriken från Trelleborgsvägen. Malmöns engagemang och sympati för de anställda sömmerskorna var närmast totalt. Situationen tog sannolikt för fabriksledningen väl stora proportioner och de insåg sannolikt relativt tidigt att varken de eller LO hade råd att offra sömmerskorna i denna hastigt eskalerade maktkamp. Dock riskerade LO att

förlora minst på konflikten och kunde således driva på. Koncernledningen meddelade pressen och de anställda efter en veckas stridigheter att de gav med sig för fackföreningens krav. De var helt enkelt tvungna att revidera sitt beslut för att snabbast möjligt rädda situationen och återigen få igång den avstannade strumpproduktionen. Resultatet blev att fackklubbsordföranden fick behålla sitt arbete och att skadeståndskravet mot de anställda drogs tillbaka. Den tidigare uppsagda fackklubbsordföranden på fabriken slapp också undan den varning som han hade hängandes över sig. Facket firade nu vad som på pappret såg ut som en seger. Dock bortsåg de från att företagsledningen nu verkar insett att Strumpfabriken förknippades mer med facklig kamp och malmötisk arbetarklassidentitet än med varumärken som Nivella och Vouge.

Flytten från Malmö

Beklädnadsfackets ställning var nu mer grundmurad än tidigare. Samtidigt gick Strumpfabriken med förlust. Konflikten var löst men hade ersatts av ett dödläge mellan fackförbund och direktionen vid Malmöfabriken. Personalens ställning var nu också försvagad till följd av konflikten. Den hade förvandlats till en större belastning för koncernledningen än någonsin tidigare vilket avvecklingsprocessen av fabriken tydligt visar. Personalen var till åldern stigen och efter strejken tydligare knuten till fackföreningen än till företaget. Den var lågt utbildad men hade samtidigt förhållandevis höga löner (cirka 65 till 75 kronor i timmen beroende på ackordstempot) och bestod mestadels av kvinnor och invandrare (85 respektive 35 procent). Många av maskinerna var dessutom från fyrtio- och femtiotalet¹⁶.

Koncernledningen hade stängt huvudet blodigt mot den vägg av mottstånd de mött i Malmö och redan 1988 hade Malmö Strumpfabrik fått en ny ägare i Triconor AB med svenskt säte i Östersund. Triconor AB ingick i en större multinationell koncern med europeiskt säte i Holland och var långt mer rationella i sin företagsdrift än vad Eiserkoncernen tidigare varit. Därtill ägde finska Suomen Trikoo, numera Vogue Group, 30-procent av aktierna i Triconor vilket över en natt förvandlade Malmö Strumpfabrik till en liten del i ett internationellt företag. Den nya ledningens hårdhet och rationella agerande tycks närmast totalt ha överrumplat de anställda och beklädnadsfacket på

Malmö Strumpfabrik. Fackföreningarna hade vid tillfället anlitat löntagarkonsulter för att äska pengar till verksamheten. Den nya Triconorledningen var ute efter Malmö Strumpfabriks kunder och varumärken och tänkte lämna personalproblemen därhän. I pressklippen från tiden märks en uppgivenhet från fackligt håll. De tycks inte ha hunnit med i alla företagsekonomiska vändningar som genomdrevs från och med 1988.

Personalstyrkan bantades raskt ner till cirka 150 personer och företaget delades upp i ett försäljningsbolag och ett produktionsbolag. På detta sätt lösgjordes varumärkena från fackföreningar och kostsamma löner vid en medvetet föråldrad produktionslina. Försäljningen kunde därmed smidigt fortgå och kunderna underhållas samtidigt som eventuella förluster effektivt kunde rationaliseras bort i produktionen till följd av arbetsbrist. Samtidigt kunde eventuellt ökad efterfrågan mötas med att produktionen lades på annan ort eller inköptes från underleverantörer. Triconor kunde nu utlokalisera Malmö Strumpfabriks verksamheten dels till Östersund och Finland, men också till underleverantörer i andra länder och detta utan att det skulle påverka varumärkena negativt.

Under våren 1991 varslades merparten av de anställda på Malmö Strumpfabrik om uppsägning. Personalen informerades om att strumptillverkningen skulle upphöra fram mot sommaren och lagren därefter tömmas. Uppsägningsordningen följde devisen: sist in, först ut och under hösten var det endast de äldsta trotjänarna kvar. De var cirka sextio personer till antalet och med en medelålder som var i paritet till antalet anställda. Närmast alla var kvinnor förutom några män som skötte maskintekniska spörsmål och stickningen. Stickningen hade alltid varit en populär arbetsplats för män då det var bättre löner, skiftgång och lägre arbetstempo där. Nedtrappningen hade skötts successivt och maskinparken hade monterats ner och skickats till Östersund i omgångar under hela hösten. Sista månaderna dominerades fabriken av paketering av importvaror som exempelvis underkläder från Italien. Fredagen den 24 februari 1992 var det således dags för det sista gänget att stämpla in en sista gång.

Semlor till kaffet

Närmast alla maskiner hade stått still på produktionsstoppdagen. Det var en mycket lugn och stilla fredag för att vara på Malmö Strumpfabrik. Personalen var finkläd och

uppiffade. På morgonen hade de samlats i marketenteriet för en sista fika med gänget innan det var dags att ta farväl av ”Strumpan”. Sista måltiden på Trelleborgsvägen bestod av semlor och kaffe. VD:n Lennart Appelgren deltog under tystnad. Många av de gamla trotjänare fikade med tårar i ögonen. Pressen var på plats för att dokumentera när denna sextiofemåriga industriera oåterkalleligt skall pensioneras. Slamret från maskiner, prat och radioskval var nu borta. Moloket hängandes över sina maskiner lät de sig fotograferas en sista gång som ”Strumpananställda” för att sedan hänga på sig sina vinterkappor och vandra hem till en oviss framtid på en nyligen totalhavererad arbetsmarkand¹⁷.

Även om fabriken uppnått den vid tiden svenska pensionsåldern sextiofem år så hade många av de anställda trots sina långa anställningar inte det. Arbetslösheten var närmast total för de äldsta av dem. Malmös textilindustri hade redan på sjuttioalet börjat att avvecklas. Varför Malmö Strumpfabrik överlevt så länge berodde mer på att den tillhandahöll förhållandevis intressanta och välutvecklade varumärken, samt stadsföretagens nioåriga drift av fabriken. Strukturcykeln hade slutligen nått ikapp vad som nu ansågs vara en föråldrad textilindustri. 1990-talets stadsekonomiska härdsmitla med tillhörande arbetslöshet innebar att de gamla ”strumpananställda” återigen fick hoppas på statshjälp. Denna gång dock utan att sy strumpor som byte mot lönen. Deras arbeten hade helt plötsligt klassificerats som såkallade skitjobb och ingen brydde sig nämnvärt då fabriken historia snabbt sjönk ner i den dy av konkurser som drabbade Malmö under nittioalet. A-kassa och ALU-projekt i regi av den gamla fackbasen på ”Strumpan” blev för många inkomsten och sysselsättning fram till pensionen. Många av dem ansåg sig också för gamla för att omskola sig eller skaffa nya jobb.

AB Malmö Strumpfabrik en del av Malmö stads identitet

Malmös industrihistoriska arv symboliseras oftast med stadens hamn och varvsindustri. Kockums Mekaniska Verkstad med sextusen anställda när det var som störst på sextioalet utgör ett dominerande inslag i stadens moderna historieskrivning. Stora byggnader, lyftkranar och atletiska män i tung industri har inte bara haft ett stort inflytande över staden utseende. Stadens politiska identitet har i skuggan av industriernas utveckling formats precis som föreställningen om vad Malmös essens går att fysiskt spåra. Det är

arbetarrörelsens starka män som satts på piedestal i parkerna när krigarkungarna blivit omoderna. Och det är ur den kritiska massan av arbetare, intressant symboliserad av monumentet på Möllevången i centrala Malmö, de fått sin styrka. Lagidrotter som herrfotboll har på museerna och i pressen fått representera stadens fritidssysselsättning. När företagsnedläggningarna senare drabbade staden och Malmö föll in i nittioalets identitetskris blev varvet den självklara källa att gräva nutidens arkeologi ur. Kockumskranen utkristaliserade sig successivt till Malmöbornas nittioalstalisman.

Ur ett senmodernt reflekterande över det moderna Malmös framväxt kan emellertid varvets betydelse omformuleras. Staden kringgärdas av Sveriges bördigaste jordbruksmarker som troligtvis är den enskilt viktigaste källan till hela regionens välbefinnande. Malmös stora antal textil och livsmedelsindustrier försåg efterhand Malmö med nya stadsbor, arbetstagargrupper och inkomster. Dessa industrigrenar skapade nya identiteter och utvecklade nya livsmönster. I denna utveckling har vissa industrier en minst lika stor betydelse för Malmös karaktärsdrag som varvsindustrin då de successivt borgade för ett jämlikare samhälle. Ett av dessa företag var AB Malmö Strumpfabrik. Fabriken som snabbt blev ”Strumpan” med Malmöborna var en av Malmö mödrars arbetsplatser. Männerna var på ”Strumpan” i klar minoritet bland de anställda med en representation av endast 15 procent¹⁸.

”Strumpan” med dess främlingslegion av kvinnor från stad, land och utland representerar på många sätt framväxten av den mytomspunna svenska modellen. Malmö Strumpfabrik uppgång och fall åskådliggör därmed på många sätt Malmös transformering från arbetarstad till tjänstesamhälle i vad som nu av vissa anses vara en av nordeuropas mer intressanta regioner. Genom innovativa teknologiska lösningar, marknadsföringsknep och framväxten av nya köpstarka grupper, väl representerad av ”Strumpans” egen personal, är fabriken på många sätt skrivbordsexemplet på var grunden lades till den välfärd vi i dag ser som självklar. Nya samhällsgrupper skrev in sig på den svenska arbetsmarknaden och fick mer pengar i plånboken och därmed ett ökat samhällsinflytande. Skattekonor frigjordes och gav möjlighet att skapa nya arbetstagargrupper. Framförallt de offentliga tjänsterna brukar kopplas samman med kvinnornas inmarsch på arbetsmarknaden. Effekterna går även att spåra till nya mönster för familjers sammansättning, barnuppföstran, detaljhandel, boende, transporter och mode.

Sömmerska till yrket

Den moderna sömmerskans bakgrund är förvisso som brukligt när det gäller människoöden mångfasetterad. Dock finns det vissa gemensamma nämnare för många av dem. En typisk detalj för de kvinnor som arbetade i produktionen på Malmö Strumpfabrik var att merparten av dem kom från en ekonomiskt begränsad bakgrund. Under efterkrigstiden ofta inflyttade till Malmö från kringliggande mindre samhälle eller från Danmark. Arbetet föranleddes vanligtvis av att det var denna typ av arbete som erbjöds den i staden boende eller inflyttade lågutbildade kvinnan. Under sextio- och sjuttio-talet kan vissa delar av arbetskraften spåras till länder som Polen, Italien och forna Jugoslavien. Arbetskraftsinvandring av män som berörde bland annat varvsindustrin kom att påverka även fabriker som Malmö Strumpfabrik då kvinnorna som medföljde ofta valde en mindre kunskapsintensiv industri att arbeta vid. I mödrarnas fotspår följde ofta deras

Fikapaus på Malmö Strumpfabrik. Foto i privat ägo.

döttrar som valde fabriksgolvet för att tjäna extrapengar under längre ledigheter eller som genomgångsjobb på väg mot något arbete som betraktades som bättre¹⁹.

Det vanligaste sättet för sömmerskorna att skaffa sig en anställning på Malmö Strumpfabrik var genom kontakter med redan anställda. Någon tipsade dom om att fabriken behövde folk varav de gick dit och presenterade sig för arbetsgivarrepresentanten som ofta kunde vara en förman vid produktionen. Ett annat sätt var att besöka fabriken och höra sig för om det fanns något arbete att tillgå. De som gjorde så hamnade hos grindvakten som även hade hand om denna form av rekryteringar. Ett annat sätt var att läsa morgontidningen Arbete och där leta efter annonser från fabriken.

Inom Malmö textilindustrier förekom länge en uppfattning att det helst skulle rekryteras unga sömmerskor till lediga tjänster. Malmö Strumpfabrik var här inget undantag. Vid tillsättningen av en tjänst där flera konkurrerade var det ofta den som var skönast till det yttre som gick vinnande ur striden. Detta förfarande fick fabriken dock revidera under femtio- och sextioalet när konkurrensen om arbetskraften var större än tidigare. Medvetenheten om textilindustrins slitsamma och monotona arbetsuppgifter gjorde också det att valet av denna industrigren i längden blev mindre självklart.

Efter som åren gick skulle det också visa sig för Malmö Strumpfabrik att det bland sömmerskorna fanns de som var extremt envisa. Dessa personligheter kom att stanna på fabriken under mycket långa perioder. De bytte sällan arbetsuppgifter och byggde upp en mycket stark identitet kring sitt arbete. Detta medförde för fabriken att medelåldern successivt steg till någon form av rekordnivå för svensk teko-industri i början på 1990-talet.

Valet av "Strumpan" som arbetsplats

Som tidigare nämnts kom merparten av sömmerskorna från enkla familjebakgrunder så till vida att de hade begränsad tillgång till ekonomiskt och kulturellt kapital. Närheten till Danmark gjorde också att inflyttning över sundet till Malmö var vanlig. Sömmerskor på Malmö Strumpfabrik från exempelvis Danmark hade ofta lockats till Malmö för den attraktivare arbetsmarkanden som rådde på den svenska sidan sundet efter andra världskriget. Valet av "Strumpan" var ofta slumpbetonat för dessa grupper då de mindre

ofta kände någon som redan arbetade där. För andra var valet av fabriken mindre slumpartat. Framförallt för de som var uppvuxna i stan eller dess anslutning. Här spelade ofta intryck från anställda, rekommendationer och tips en viktig roll för initieringen av anställningen. ”Strumpan” var ett tydligt exempel på hur kvinnor kunde bryta sig loss från samhällets konventioner med sina många anställda kvinnor. Malmö Strumpfabrik blev tidigt en av de mer framträdande symbolerna för stadens textillindustri. Den var en symbol för hur gamla samhällskonventioner med lite list, envishet och pengar på fickan kunde sättas ur spel. Detta trots sina många monotona arbetsuppgifter, mängder av sociala regler och gubbar i chefspositioner. Genom fabriker som ”Strumpan” kunde således nya grupper sätta sig själva på samhällskartan och utveckla sin yrkesroll, privat ekonomi och inflytande.

Barn

Barn är en annan förenande nämnare för många av kvinnorna på Malmö Strumpfabrik. Ofta föranleddes anställningen av att deras barn vuxit sig tillräckligt stora för att under begränsade tider av dagen kunna klara sig själva²⁰. Således gavs tid för mödrarna att intressera sig för förvärvslivet. Deltidsanställning var något som var populärt då det var lättare att komma loss från hemmens helgd under framförallt kvällarna, när männen kommit hem från sina arbeten. Malmö Strumpfabrik ansåg denna anställningsform vara bra till en början då de ofta var i behov av extrafolk vid produktionsuppgångar och sjukskrivningar. Emellertid kom deltidanställningen att bli till ett störande moment för ledningen då tidsstudierna i fabriken lett fram till ett mycket mer rationellt tänkande kring produktionen. Under slutet av 1960-talet fick de som arbetade deltid välja mellan att sluta eller gå upp till heltid. Detta kunde givetvis påverka familjesituationen när kvinnorna gav mer tid åt förvärvslivet än familjen och samhället fortfarande dominerades av en patriarkal familjesyn.

Dock kom valet av arbete att bli det självklara valet för merparten av dessa kvinnor då de ekonomiska fördelarna av en egen inkomst inte gick att förbise. Fabriksarbetarlönerna skulle med tiden successivt höjas för både män och kvinnor och detta gav utrymme för nya livsmönster.

Bostaden

Många av de anställda på Malmö Strumpfabrik har under en tid av sitt liv bot i lägenheter tillhandahållna av det kommunala bostadsbolaget eller någon privat motsvarighet i relativt nära anslutning till fabriken. Drömmen om någonting annat i bostadsväg var dock vanligtvis närvarande för många av dem. Hyreslägenheterna i Malmö kunde både vara trånga och primitiva till sin karaktär. Dock var den stora anledningen till sökandet efter nytt boende ofta drömmen om ett eget hus. Alla nådde inte fram till drömhuset och fick till viss del nöja sig med bostadsrättens fördelar i förhållande till hyresrätten.

För de av Malmös arbetarfamiljer som kom att förverkliga husdrömmen innebar husköpet att de oftast hamnade någon eller några mil utanför staden. Dessa bostadsområden växte upp ute på slätten, ofta kring de små byarna och inhyste vanligen mamma, pappa, barn som dessutom fått ett nytt tillskott till familjen i form av bilen. Bilen var inte bara en statussymbol för att representera ett ökat välstånd. Dess nödvändighet för att transportera familjemedlemmarna till arbete, affärer och sommarställe var nya erfarenheter både för dem själva och för samhället i stort. Vägnetet som byggts kring Malmö samt alla butiker och arbetsplatser som utlokaliserats för att ligga längs med vägarna är också de tydliga symboler för de förändrade levnadsmönster som löneutjämningspolitiken skapade.

Levnadsstandard

Inte alla av Malmö Strumpfabriks sömmerskor kunde avlastas i sitt dubbelarbete av sin man. För de som var frånskilda eller av någon orsak icke samboende men som hade barn var livsvillkoren oftast ett par snäpp tuffare än för gifta eller barnlösa arbetskamrater. Barnen var initialt dyra i drift och krävde som regel mycket uppmärksamhet vilket gjorde att dessa grupper upplevde arbete som i allra högsta grad nödvändigt. Utrymmet för att berika livet materiellt var för dessa grupper begränsat så till vida att lönen ofta gick åt för överleva vardagen.

Om dock tillvaron var mer välordnad, exempelvis genom att det var två vuxna med löner i hushållet kunde situationen vara mycket mer förmånlig. Sällan hade mannen något emot att kvinnan tjänade en extra lön till familjens kassa. Denna lön även om

de ofta var mindre än mannens bidrog till att materiellt förbättra livssituationen som få familjer kunde ringakta. Sömmerskelönen tenderade i familjerna vanligtvis att användas till basala inköp som mat och kläder, vilket frigjorde medel ur mannens lön till kapitalvaror som TV:n, stereon och förstas bilen. Dubbla löner i hushållet underlättade också för familjerna att belåna hushållet hos bankerna för att finansiera mer ekonomiskt krävande inköp då det solidariska betalningsansvaret i längden ökade familjernas kreditvärdighet.

Kvinnorna på "Strumpan" jobbade ofta med ackord vilket innebar att de kunde tjäna lite extra utöver grundlönen. Detta var en morot som fick dem att slita lite extra varje dag. När dom gick hem efter en tuff dag vid sin maskin visste de exakt hur mycket pengar de tjänat extra och som kunde förädla vardagen. Ackordet var någonting som många hatade officiellt men i praktiken inte vill vara utan. Det innebar att de som jobbade effektivast med ackordet avskärmade sig en aning från de som inte behärskade det fullt ut. De som jobbade effektivast med ackordet märkte varje dag vad det innebar för deras privatekonomi och var också beredda att offra mycket för att behålla det. De kunde envist år efter år stå kvar vid sina maskiner trots att många andra aldrig skulle kunna tänka sig just de arbetsuppgifterna.

Det var ofta de med lite tuffare arbetsuppgifter som vid dags ände hade mest pengar på fickan av sömmerskorna. Om de dessutom hade en stabilare tillvaro på hemmaplan än andra på sin avdelning var konflikterna oundvikliga. Att se personen vid grannmaskinen tjäna tio femton kronor mer i timmen och dessutom höra att det precis inhandlats en solsemester till familjen ledde lätt till att röster höjdes för att ackordet skulle avskaffas.

Vardag

En vanlig arbetsdag för en sömmerska med familj började vanligtvis med att frukosten ställdes fram till barn och man. Dom åt i den mån tid gavs tillsammans. En förutsättning för att hon skulle kunna jobba var att barnen var tillräckligt stora för att till viss del klara sig själva. Omsorgen för barnen under dagtid försköts således från att ha gällt framförallt modern till att hamna i förskolan, skolan eller i dagmammans regi. Om familjen bodde i hus utanför staden hade dom från 1970-talet och framåt oftast bil.

Mannen körde gärna bilen och de strävade efter att ha ungefär samma arbetstider för att underlätta för varandra så mycket som möjligt.

Väl framme vid ”Strumpan” släpptes hon av och han fortsatte till sitt jobb i deras gemensamma bil. Deras arbeten låg ofta i paritet till varandra på så sätt att de båda var arbetstagare och att lön och arbetstid reglerades av kollektivavtal. För de som inte hade bil var bussen ett vanligt transportmedel att ta sig till och från arbetet med. Väl framme skulle det stämplas in. Stämpelklockan uppfattades lätt som förnedrande. Detta var inte alltid så lätt som det låter att stämpla in, då förmannen som lika gärna kunde vara en kvinna inte alltid accepterade ett för snabbt instämplande. Om förmannen fick se någon som stämplade in med ytterkläderna på kunde det innebära att den utpekade delinkventen senare fick göra om instämplingen efter att ha bytt om till arbetskläder. Här kunde en halvtimmes lön lätt försvinna om olyckan var framme.

Bror Rexhed på Socialstyrelsen hade redan 1967 genomfört du-reformen för svenska medborgare men på Malmö Strumpfabrik dröjde det innan alla vågade säga du till överordnade. Stämningen var trots allt oftast god bland sömmerskorna. De tycks generellt sett ha haft en god förståelse för varandra även om det ovillkorligen förekom grupperingar dem emellan. Varje timma hade de möjlighet till fem minuters paus och mitt på dagen en halvtimmes lunch. Lunchen avnjöts oftast i marketenteriet där även tjänstemän och direktion åt. De korta rasterna avnjöts i de så kallade ”fikaburarna” på respektive avdelning.

Fikaburen var avdelningens oas. Där samlades sömmerskorna för en kopp kaffe, pusta ut lite och prata med jobbkompisarna. Här smiddes planer, här formades avdelningarnas olika karaktärsdrag och här avhandlades ”Strumpans” chefer över en ”flabbe kaffe” och ett tillhörande gapskratt. Över scenen vakade förmannen som de sista åren var mer en i gänget än direktionens förlängda arm. Tidigare hade denna position medfört att det fanns en tydlig distans till arbetslagen på avdelningarna. På sextioalet vittnades det om buttra gubbar och tanter som i mörken var elaka. Efter att du-reformen trängt genom lagren av traditioner kom dock attityden att förändras och en ny typ av förmän anträdde scenen. Nu kom det att rekryteras förmän med erfarenhet från produktionen och som således hade större förståelse för sömmerskornas vardag. De kom så att bli fler

kvinnor som höll det vakande ögat över produktionen allt efter som åren gick.

Till skillnad från fikaburen var marketenteriet mer officiellt till sin karaktär. Att administration och chefer dinerade i denna avdelning innebar sällan att de som arbetade i produktionen fick möjlighet att göra dom följe. Marketenteriets serveringstider var delade på ett sådant sätt att de olika grupperna effektivt hölls isär. För sömmerskorna innebar marketenteriet en mängd oskrivna regler. Platserna var även om de var tomma upptagna av de som brukade sitta där. Stämningen var konservativ vid luncherna och samtalen de anställda emellan fördes på halva ljudstyrkan mot vad som var brukligt i fikaburarna. Marketenteriet innebar dock att de anställda fick möta de som jobbade på andra avdelningar i fabriken. Det hade länge funnits regler som innebar att de som jobbade på en avdelning inte fick besöka de som arbetade på någon annan avdelning. Detta kom emellertid att förändras i samband med att Eiser tog över driften av fabriken. Efter övertagandet var det möjligt för de anställda att gå runt lite mer fritt i fabriken.

Efter lunchen var det åter igen arbete med avbrott för femminutersraster varje timme. Om personalen valde att bortse från en av rasterna kunde de senare under dagen kompenseras med en något längre rast vid ett senare tillfälle. Här var det upp till förmanen att säga stopp och driva tillbaka personalen till produktionen efter tio minuter eller en kvart om det var någonting roligt som avhandlades. Sedan var det ut till maskinerna igen där sömmerskorna oftast bar kappa och handskar för att skydda strumporna när de hanterades under ett arbetspass. När arbetsdagen närmade sig slutet stängdes radioapparater av, fönster stängdes och slamret tystnade. De som behövde fick byta om på arbetstid innan det stämplades ut för dagen och merparten anställda drog sig hemåt. På väg hem från arbetet brukade det handlas. Väl hemma var det matlagning som initialt stod på uppgiftslistan innan andra husliga göromål brukade uppfylla aftonen som om tid gavs kunde avslutas med lite TV-tittande.

Fritid

En sömmerska på Malmö Strumpfabrik hade de avtalsenliga fyra veckornas semester på sommaren. Då stängdes hela fabriken under det som brukade kallas industrisemestern i juli. Semesterns fyra veckor avnjöts för de som var gifta oftast tillsammans med make

och barn. Sommarens turer i bilen tog dom till föräldrar, kanske en sväng till Danmark och till sommartorpet om det fanns ett sådant i familjens ägo.

Malmö Strumpfabrik hade länge ett sommarställe för fabriken anställda. Frostavallen i Höör hade inköpts av fabriksledningen för att främja för de anställdas hälsa och välmående. Hit kunde anställda med familj åka för en veckas sommarrekreation. Om de anställda hade barn under tre år var föräldrarna tvungna att ha kontinuerlig uppsyn över de små. Var barnen över tio fick de stanna hemma. I Höör kännetecknades dagarna av friska promenader, racketsporter som badminton, solbadande vid sjön någon kilometer där ifrån och förmånligt prissatta måltider i matsalen. Frostavallen såldes 1962

2004 är det Cancerfonden som driver Malmö Strumpfabriks gamla semsteranläggning som konvalecenthem för cancersjuka kvinnor. Foto: Johanna Rylander/Malmö Museer.

till hörselfrämjandet och numera fungerar det som ett rehabiliteringscenter för cancerpatienter.

TV:n tycks satt ett stort avtryck i hemmets helgd då kvällar och helgernas aftnar mer och mer karaktäriserades av TV-tittande. För de som var i besittning av ett hus och en trädgård innebar också helgerna att tid avsattes för att hålla dessa i ordning. Under jul och nyår försökte de anställda kompa ut de såkallade klämdagarna i så stor utsträckning som möjligt. Att gå in och arbeta någon dag innan nyår var ingenting som gillades av merparten anställda. Dock fortgick verksamheten under jul och nyår och för den som ville fans det extra pengar att tjäna dessa dagar.

Arbetets karaktär

Arbetstiderna var för merparten anställda åtta timmar om dagen och under dagtid. Det fanns skiftgång på fabriken men den berörde mestadels stickningen. Fyrtio timmars arbetsvecka var standard och under helgerna var fabriken stängd om det inte rädde åderingångstoppar. Då kunde helgerna tas i bruk för att producera de nödvändiga extra-volymer. Lönemässigt var dessa tillfällen förmånliga och många ville jobba extra när tillfälle gavs. Det frigjordes en positiv jargong i fabriken som gjorde det lättare att arbeta vid dessa tillfällen.

Formsalens fysiskt krävande arbete

Sökandet efter och utnyttjandet av situationer som gav arbetet en vidare innebörd var viktiga då arbetsuppgifterna ofta kunde var mycket monotona till sitt väsen. Skräddarsysslorna var oftast begränsade till någon eller några maskiner vilket innebar att sömmerskan var relativt låst vid sin arbetsplats så länge arbetet fortgick. Där på sin position i produktionen var det sociala samspelet begränsat till de som utförde liknande arbetsuppgifter. Radioskvalet var en av de viktigare delarna av bakgrundssorlet då den gav information om livet utanför fabriken och lättade upp arbetspassen med musik.

Vissa moment i produktionen kunde vara fysiskt mycket krävande. I formsalen låg temperaturen i snitt på runt trettio grader. Luften var fuktig och luftkonditioneringen var obefintlig. Fönstrena var konstant öppna för att skänka lite frisk luft åt lungorna.

Under sommaren hjälpte detta föga och temperaturen kunde lätt sticka upp mot trettiofem grader när det var full fart i formsalen. Formsalen sågs av många som vägs ände i fabriken. Dit blev sömmerskorna skickade om ledningen ville göra sig av med dem. Något år vid strumpformarna och i ångan brukade knäcka även den tuffaste. Dock var lönerna i formsalen förhållandevis bra och för den som var flink i fingrarna kunde ackordet hjälpa upp lönen till att bli en av de högre i produktionen. Formsalen skulle efter hand plocka fram några riktigt hårdhudade sömmerskor som inte vek en tum. Från dag till dag, år till år skulle dom komma att jobba där i både tjugo, trettio och fyrtio år.

Om formsalen av många sömmerskor ansågs som en av de sämre avdelningarna att jobba på, så ansågs lagret och kontrollen vara bland de bättre. Till kontrollen kunde de personer söka sig som hade några års anställning vid fabriken. Här kontrollerades strumporna från respektive moment i produktionskedjan. Att arbeta vid kontrollen krävde en viss form av tuffhet mot övriga då arbetet ofta innefattade kritik av enskilda individer. Ackordet skruvade upp tempot och medförde att felprocenten bitvis kunde vara märkbar. Kontrollen hade till uppgift att åtgärda detta vilket i sin tur medförde att den utpekade sömmerskan kunde vara tvungen att sänka arbetstempot för att minska felprocenten. Detta påverkade av naturliga skäl lönen negativt och konflikten med kontrollpersonalen var därmed ett faktum.

På lagret var stämningen oftast god. Här var det full fart om dagarna. Varuleveranser kom och gick under dagens lopp och personalen var inte knuten till något speciellt moment. Detta innebar att arbetssituationen upplevdes som om den kunde påverkas lite mer. Från radion strömmad tonerna ut och här var det alltid nära till diskussion och skratt. Emellertid innebar denna frihet att den hela tiden måste försvaras mot eventuella angrepp. Om någon i chefsställning plötsligt klev in genom dörrarna så var det högsta prioritet att finna något att ha för händerna. Även gamla pensionerade personer ur direktionen hade ett stort inflytande över arbetstempot i lagret. När dom dök upp på sin gamla arbetsplats togs oftast vägen genom lagret. Vänlighetsfraser utböts och de anställda fick med blixtns hastighet någonting för händerna för att undvika kritik.

Arbetsmiljö

Arbetsmiljön på Malmö Strumpfabrik är ett av de vanligast ämne som tas upp när fabriken verksamhet och direktion skall kritiseras. Malmö Strumpfabrik får ofta stå som någon form av urexempel för förtryck, arbetsskador och monotonitet på svenska arbetsplatser. ”Strumpan” arbetsmiljö beskrivs i dessa sammanhang som otidsenlig, slitsam och allmänt utsugande. ”Strumpan” och dess anställda figurerar i allt från förstamajtal till arbetsskadeartiklar i pressen och på hemsidor som representeras av politisk kamp²¹.

Emellertid kan denna beskrivning nyanseras en aning. ”Strumpan” anställda tycks ha haft en relativt stark ställning i förhållande till den sociala situation deras yrkesvärv ofta förknippas med. De vilda strejker som inträffade 1975 och 1987 vittnar bland annat om detta. Ingen av sömmerskorna blev senare ansatt av direktionen för att ha medverkat vid dessa otillåtna åtgärder. Det tycks snarare ha varit så att de sömmerskor som haft ett något större förtroende hos sina arbetskamrater kunnat föra en dialog direkt med direktionen. Det vittnas bland annat om sömmerskor som klivit rakt in i direktionsmöten för att framföra de anställdas åsikter. Företagsledningen tycks inte haft några större problem med att hantera dessa spontana sammandrabbningar. Fackrepresentanterna har däremot haft åsikter om detta då sådana handlingar ansetts inkräkta på fackets roll på arbetsplatsen och det vittnas i sammanhanget om utdelad bassning.

Arbetsskador har sannolikt inneburit vissa problem för de anställda då arbetstempot för många varit uppskruvat och arbetsmomenten inneburit mycket statiska belastningar under arbetspassen. Det vittnas om att axlar och handleder kunde vara mycket trötta efter ett arbetspass. Likväl så var detta inte bara ett fenomen som drabbade anställda på Malmö Strumpfabrik utan torde snarare ha varit ett generellt problem för liknande tillverkningsindustrier i Sverige vid tiden²².

Arbetsskadeproblematiken tycks också poängteras mer när ackordet sätts under lupp. Fabriksarbetarlönen regleras generellt sätt av kollektivavtalens utformning. Lönen för arbete förhandlas fram av arbetsmarknadens parter för att inte vara för hög eller för låg och det är således lite som den enskilde arbetstagaren kan göra för att påverka lönen. Ackordet är som regel den enda möjlighet som ges den enskilde arbetstagaren förutom övertidsarbete och ålderstillägg inom industrin. Således kom ackordet att bli en ekono-

misk vattendelare bland arbetskamraterna. Hårt arbete lönade sig ekonomiskt och uppmuntrades av fabriksledningen även om kvalitén på produkterna kunde bli lidande. Alla var emellertid inte lika lämpade för ackordet och dessa personer halkade ovillkorligen efter ekonomiskt och socialt.

Ekonomiskt halkade de efter då det kunde skilja upp mot tio kronor i timmen till dem som var snabbare på att utföra samma arbetsuppgift. Socialt halkade de efter så till vida att det var en nesa att erhålla mindre i lön trots att de genomförde samma arbetsuppgifter och var lika trötta vid dags ände. Sömmerskorna skämdes inte för att prata om detta och vissa spontana försök genomfördes dem emellan för att hjälpa de sämre rustade att tjäna lite mer pengar. De snabbare kunde dela med sig av sin överproduktion till de något långsammare. Detta var dock ingenting som gillades av facket som vill förhandla fram förändringarna centralt, vilket som regel mynnade ut i en förhoppning om att avskaffa ackordet helt.

Trygghet och personalvård

Tryggheten på Malmö Strumpfabrik skilde sig sannolikt inte nämnvärt från andra arbetsplatser med liknade produktion i Malmö. Dock finns det skillnader. Strumpfabriken levde många år längre än merparten av Malmös större textilindustrier, vilket innebar att många kunde arbeta där ett helt arbetsliv. Fabriken hade också redan på 30- och 40-talet starta olika pensionsstiftelser och sjukkassor för de anställda²³. Under 40- och 50-talet tillgodosågs också möjligheten till kringaktiviteter som konstföreningar, kursverksamhet och fritidsboende för att förbättra villkoren för de anställda.

Dessa aktiviteter tycks ha minskat under sextio- och sjuttioalet då fackets inflytande successivt ökade över de anställdas vardag. Fabriken intresse för de anställdas trivsel och trygghet tycks här ha förskjutits mer till förmån för fackföreningarna. Det vittnas bland annat om att den enda fortbildningarna som förekom för sömmerskorna var i facklig regi och fackligt orienterad under 1980-talet. Friluftsgården vid Frostvallen i Höör såldes 1962 och de personalfrämjande åtgärderna tycks mot sjuttioalets början närmast helt avtagit. Sjuttioalet medförde likafullt ett mer lättsamt socialt beteende i fabriken. Personalen kunde nu friare röra sig mellan avdelningar och arbetskamrater.

Förhållandet mot förmän och chefer kom också att lättas upp successivt på konversationsstadiet. Dock tycks distinktionen mellan de olika yrkesgrupperna accentuerat. Det fanns en typisk uppfattning att det var finare att vara tjänsteman än kollektivare. Beklädnadsfacket tycks också ha beslutat att föra sömmerskornas talan med tjänstemän, chefer och fabriksledning vilket torde ha borgat för en viss alienation grupperna emellan.

1972 genomförde skolöverstyrelsen och biblioteksväsendet en undersökning på Malmö Strumpfabrik. Det var en analys och utvärdering av det arbetsplatsbibliotek som fanns där. Resultaten var nedslående. Närmast inga böcker lånades ut. Få om någon kände till att det i marketenteriet fanns ett bibliotek med låneböcker. Det visade sig att sömmerskorna inte hade tid att läsa då dubbelarbetet de utförde med förvärvsarbete, familj och hem inte gav utrymme till något mer omfattande bokläsande. Undersökningen visade däremot att deras män gärna satt och läste en god bok om kvällen och att kvinnorna i den mån det gavs utrymme nöjde sig med TV-tittandet²⁴.

Malmö Strumpfabrik var en förhållandevis stor arbetsplats och hälsan bland de anställda var skiftande. Till sin hjälp hade fabriken egen företagshälsovården i form av sjuksal, läkare och sjuksköterska. Deras uppgift var som brukligt att hjälpa de anställda om krämpor uppstod. Företagshälsovården var uppskattad av de anställda även om de medicinska bedömningarna även skulle vara till nytta för fabriken som oftast behövde sina anställdas fulla kvalitéer. Tendensen var att det kunde vara lättare att sjukskriva sig vid tidpunkter då åderingången var lägre och trycket på de anställda i produktionen var mindre.

Förhållandet mellan de olika yrkesgrupperna

Förhållandet arbetskamraterna emellan kunde skifta kraftigt. Det fanns ingen självklar värdegemenskap en formare och lagerarbetare emellan även om bägge kunde tituleras sömmerskor och var knutna till beklädnadsfacket. Arbetsuppgifterna vid kontrollen medförde per automatik ett vist distanserat till de personers arbete som skulle kontrolleras. Likaså medförde arbetet på samma avdelning inte självklart att någon varmare vänskap rådde. Snarare kom olika grupperingar att bildas baserade mer på värdegemenskap än

likheter i arbetsuppgifter. Vad som dock band ihop avdelningarna var fikaburen som var den naturliga samlingsplatsen då rasterna skulle förvaltas.

Kring verksamheten på produktionsavdelningarna kretsade förmännen och höll ett vakande öga över allt som hände. Förmanasysslan förutsatte ett visst distanstagande till de anställda men byggde samtidigt på en form av kamratskap och förståelse för att ledarrollen skulle fungera. Om förmannen var av det otrevligare slaget innebar detta att avdelningen drabbades av en form av osäkerhet som kunde resultera i att missnöjet spred sig genom leden. Detta kunde bland annat yttra sig som mer eller mindre protestliknade sjukskrivningar. Under 80-talet tycks dock förmannen (som ofta kunde vara en kvinna) blivit en i gänget mer än en övervakare. Förmannen hade bland annat till uppgift att inte låta rasterna bli för långa. Dock krävde denna kontroll och eventuellt tillrättavisande en viss fingertoppskänslighet för att undvika att göra sig ovän med hela arbetsstyrkan.

De högre chefernas verksamhet var till viss del höljd i dunkel bland sömmerskorna. Direktionens verksamhet var avskild textilarbetarnas vardag och det fanns någonting ödesmättat över ledningens verksamhet och framförallt sammanträden. Besluten som fattades vid mötena brukade som regel beröra sömmerskornas vardag vilket medförde att en form av osäkerhet smög sig på produktionspersonalen. Uppfattningen bland sömmerskorna var att det var skönast när cheferna inte besökte produktionen. Direktören hade generalens aura på fabriksgolvet och alla fick något för händerna när denne dök upp.

Till sitt försvar för sina jobb och mot direktionen såg många anställda fackföreningen. Genom fackombudet kunde missnöje ventileras och arbetsrättsliga frågor få ett svar. I princip alla var med i någon fackförening. Det var genom facket som sömmerskorna förväntade sig att få hjälp med olika spörsmål då den enskilde arbetstagaren sällan hade de muskler som erfordrades för att påverka sin arbetssituation.

Hierarkin var på Malmö Strumpfabrik glasklar. Ingen kunde ifrågasätt direktionsens inflytande då den representerade ägaren. Fackföreningarna var oftast direktions motpart och representerade det arbetande kollektivet. På Malmö Strumpfabriks var det Svenska industritjänstemannaförbundet och Beklädnadsarbetarnas förbund som hade det största kollektiva inflytandet. Tillsammans kom de anställda löntagargrupperna att

kunna utöva ett förhållandevis stort inflyttande över arbetssituationen. Emellertid var det framförallt beklädnadsfacket som i praktiken kom att aktivt bedriva påtryckningar på ledningen. LO-fackets representanter på fabriken hade ett stort inflyttande vid löneförhandlingar, uppvaktningar och personalförändringar.

Noter

- ¹ Rapportens företagshistoriska del har i stora delar sammanställts av material inhämtat och analyserat från framförallt Oscar Bjurling: *Kultur och okultur i krig och fred; Handel och sjöfart i Malmö*. Malmö stads historia. D. 5, Roger Johansson: *Företagsarkivet och filmen Bara ben och fantastiska maskiner*. Med Malmö i minnet: Malmö stadsarkiv 100 år. Malmö Strumpfabriks egna skrifter i form av: *Från garn till strumpa & Känn ditt företag har givit perspektiv och fakta om livet på fabriken, synen på arbete och arbetsdisciplin*. CA Nilssons *Malmö Strumpfabriks historia; En återblick* får i sammanhanget anses som en av de intressantare källorna då det är ett tidsdokument skrivet av en person tidigare verksam vid fabriken. Rolf Ohlsson: *I kranens tidevarv. Handel och sjöfart under ett halvsekel*. Malmö stads historia. D. 7 och Aniko Wolf: *En kort historik om AB Malmö Strumpfabrik* har i mycket konfirmerat det som CA Nilsson uppgivit. Bengt Svenssons opublicerade manus är en sammanställning av Malmö Strumpfabriks historia ur ett fackligt perspektiv och finns arkiverad på Arbetarrörelsens arkiv i Malmö. Källorna är förhållandevis samstämmiga kring företagshistoriska händelser. Artiklar ur lokaltidningarna har använts framförallt vid strejken 1987 och vid företagsförändringarna 1988 och 1991/92 för att låta specifika händelser framträda något klarare. Lennart Schön: *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel* har använts för att reda ut Strumpfabrikens utveckling ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Till hjälp har även Malmö Strumpfabriks arkivmaterial varit. Det finns tillgängligt på Malmö Stadsarkiv och innehåller bland annat bilder, företagsfakta och reklam. Detta material har till viss del givit både implicita och explicita perspektiv på Malmö Strumpfabriks verksamhet, samhällsyn och de anställdas arbetsförhållanden.
- ² Bilder på dessa händelser finns sparade i Malmö Strumpfabriks arkivmaterial på Stadsarkivet i Malmö.
- ³ Om dessa filmer har historikern Roger Johansson på Malmö högskola genomfört en genusstudie som rönt mycket uppmärksamhet. Studien speglar hur arkivens film, reklam och bildmaterial kan ge svar på hur tidsanda, genus och modernitet förändras med tiden och hur mångbottnad situationen är bakom filmrutornas glättade fasad.
- ⁴ För vidare kunskap om dalahästen rekommenderas www.nohemslojd.se.
- ⁵ Företaget DuPont är ett av världens ledande företag på oljebaserade produkter för manufakturindustrin. För att lära sig mer om dessa produkter rekommenderas deras hemsida www.dupont.com.
- ⁶ Om produktionsvolym, omsättning och företagsetableringar innehåller arkivmaterialet på Stadsarkivet det mesta som berör Malmö Strumpfabriks utveckling över åren och då framförallt fram till och med 1971 när Eiser-koncernen övertog Malmö Strumpfabrik. För

den som inte dristar sig att söka sig till arkivet rekommenderas Rolf Ohlssons texter i Malmö stads historia. D. 7: kranens tidevarv. Den rika staden: Malmö Strumpfabrik 79-84.

- ⁷ Åke Wibergs stiftelse är fortfarande verksam och har sitt säte i Stockholm. Mer information om stiftelsen finns på webbplatsen www.ake-wiberg.com.
- ⁸ Om Malmö Strumpfabriks markandsföringsstrategier kring strumpbyxan och fabriken försäljningsstrategi finns det mycket att läsa i Carl Axel Nilssons: Malmö Strumpfabriks historia; En återblick. Minnesskriften innehåller även detaljrika porträtteringar av de olika ledningarna och den tekniska utvecklingen under åren.
- ⁹ Den internationella konkurrensen inom teko-industrin kom att gräva ett stort hål i Malmös industrikultur vilket rapporten: Industri- och verksamhetsmiljöer i Malmö; En översiktlig inventering, tydligt speglar. Malmös textilindustrier som satt mycket märkbara arkitektoniska spår i stadsmiljön revs eller kom att fyllas med tjänstesamhällets behov och utbud av shoppingcentra och kontor efter hand fabriken lades ner. På Malmö Strumpfabriks område ligger i dag bland annat EL-giganten och Granngården och MAB:s gamla industrilokaler har i dag förvandlats till köpcentret Mobilia.
- ¹⁰ Skolöverstyrelsen och litteraturutredningen kom fram i: Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek att Malmö Strumpfabrik kontinuerligt tycktes tappa arbetstillfällen. Det visade sig också att andelen anställda med invandrarbakgrund var mycket stor samt att arbetsplatsen dominerades totalt av kvinnor i produktionen. Som boklånare hade dom mycket låg prioritet till följd av personalsammansättningen. Det visade sig att merparten av de intervjuade svenska kvinnorna tyckte att hela projektet var ointressant och att de i den mån de ville låna böcker kunde göra det på biblioteket. Bland de intervjuade invandarkvinnorna var kunskapen om att det gick att låna böcker på jobbet närmast obefintlig.
- ¹¹ Till min hjälp för att reda ut det ekonomiskhistoriska perspektivet av Sveriges omvandling under den tredje industriella revolutionen har jag använt mig av Lennart Schöns En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel. Avsikten är att binda Malmö Strumpfabriks utveckling till den generella utvecklingsfasen i samhället vid tiden. Även Rolf Ohlssons analys av Malmös utveckling i Malmö stads historia. D. 7: kranens tidevarv har här en viktig roll.
- ¹² Om situationen på fabriken vid tiden för Malmö stads köp av fastighetsbeståndet finns det vittnesuppgifter både i Bengt Svenssons opublicerade Sammanställning av Malmö Strumpfabriks historia from. 1971 tom. 1992 och i den av arbetslösa industriarbetare sammanställda historiken över Malmö: Malmö i ett nötskal; Skriven av 247 arbetslösa inom industrifacket avd 1, Södra Skåne.

- ¹³ Trettiotalsandan eller parafrafer på temat är vanligt förekommande i massmedias dialog med beklädnadsfacket vid Malmö Strumpfabrik.
- ¹⁴ I styrelseprotokollen och verksamhetsberättelser från klubb 600 på Malmö Strumpfabrik som finns arkiverade på Arbetarrörelsens arkiv i Malmö ges en klar bild över styrelsens inställning till de olika ledningarna för fabriken. Handlingarna speglar ett samarbete som måste varit mycket besvärligt.
- ¹⁵ Beklädnadsfolket oktobernummer 1987 handlar i stora delar om strejken på Malmö Strumpfabrik och orsakerna som föranledde strejken. Både Sydsvenskan och framförallt Arbetet skrev en lång rad artiklar om Strejken då de kontinuerligt bevakade händelseförloppet. Händelsen är i media starkt vinklad till förmån för fackföreningen som dominerar närmast allt redaktionellt utrymme.
- ¹⁶ Formsalen är ett intressant exempel på hur föräldrade delar av maskinparken var. En av de intervjuade sömmerskorna hade stått vid samma maskin och arbetat sedan 1962. Hon slutade sin anställning först 1991. Arbetet kan beskrivas som fysiskt krävande då temperaturen sällan understeg 28 grader Celsius under arbetspassen. Formsalen finns dokumenterad över åren i fotosamlingen på Malmö Stadsarkiv och förekommer även i dokumentären Arbetets Döttrar. Där intervjuas de anställda och arbetsprocessen går igenom och vägs visuellt mot inslag från ABBA:s fiskfabrik i Bohuslän.
- ¹⁷ I rapporten Industri- och verksamhetsmiljöer i Malmö: En översiktlig inventering beskrivs hur 27 000 arbetstillfällen försvann från Malmö under början av 1990-talet. Det var framförallt den gamla industriekonomin som kom att drabbas och det var de mindre kunskapsintensiva sektorernas arbetstagare som påverkades mest av den kommande arbetslösheten.
- ¹⁸ Roger Johansson menar i sin artikel Företagsarkivet och filmen Bara ben och fantastiska maskiner att Malmö strumpfabriks starka ställning i Malmöbornas minne bland annat är resultatet av personalens sammansättning. Den stora gruppen kvinnor som arbetade där gör kännedomen om fabriken existens närmast universell för malmöborna då kvinnornas inträde på arbetsmarknaden är en av grundbultarna till utvecklingen av det moderna Malmö. Johanssons artikel visar också på attraktionskraften som fanns kring Malmö Strumpfabriks utbud av produkter både bland män och kvinnor.
- ¹⁹ För sammanställningen av en sömmerskas vardag ligger intervjumaterial, tidningsartiklar och tryckta källor till grund. Intervjumaterialet har givit både implicita och explicita kunskaper om sömmerskans vardag. Artiklarna har ofta berört mer officiella fackliga och företagsorienterade handlingar. Detta material speglar förhållandevis tydligt den syn som vid tidpunkten fanns kring sömmerskornas värv och vardag. Det finns ett antal tryckta källor på temat sömmerskor och

här kan framförallt Ann-Christin Bodins och Eva Lysanders Trettio kvinnliga textilarbetare i Malmö och Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek lyftas fram kring studiet av livet som sömmerska i Malmö.

- ²⁰ Intervjumaterialet är relativt samstämmigt med vad som framkommer i Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek och rapporten Trettio kvinnliga textilarbetare i Malmö skriven av Ann-Christin Bodins och Eva Lysanders. Även om kvinnorna nu arbetade heltid så fick dom ta hand om merparten av sysslor som berörde hemmet.
- ²¹ Skönlitterärt berättar Torbjörn Flykt om livet på Malmö Strumpfabrik i sin bok Underdog. Det är modern till bokens huvudperson som sliter hårt på formsalen i fabriken. I artikeln Underdog - en vinnare, skriven av Journalist Per Eriksson berättar Torbjörn Flykt att valet av Malmö Strumpfabrik medvetet gjorts för att göra historien litterärt mer intressant och intensivare. Torbjörn Flykts bok tycks under tjugohundratalets första år ha givit en mer explicit substans till den problematik som dokumentären Arbetets Döttrar ger kring kvinnornas vardag inom industrin. kring diskursen om arbetets vardag tycks Malmö Strumpfabrik vuxit till en symbol för förtryck av arbetaren i allmänhet och kvinnor i synnerhet. Dokumentärfilmen Arbetets Döttrar är oftast det viktigaste tidsdokumentet som förs fram som bevis på detta. Nina Lekander gör i sin artikel Motljus käring: Nina Lekander fnissar och fnyser åt flickorna Ahrne och Robert. publicerad i *expressen* 1997-01-21 denna reflektion. Hon ser likheter med koncentrationslägrets vardag och livet på Malmö Strumpfabrik. Artikeln finns även att tillgå på Presstexts hemsida. I Elisabet Hoff och Sven-Åke Aulin Arbetets döttrar har slitit ut sig publicerad i *Dagens Arbete* är det arbetsskadeproblematiken i Sverige som sätt under lupp och exemplet är Malmö Strumpfabrik och fabriken många anställda kvinnor. Katharina Tollin menar i sin artikel: Sluta bära de privilegierades skuld, som finns att tillgå på: www.arbetaren.se/2002/31/debatt.html, att kvinnorna på Malmö Strumpfabrik får dra det tunga lasset i klasskampen men samtidigt blir till kampens offer. Ett exempel på detta är när Erland Olauson, LO:s avtalssekreterare i Eksjö manifesterar LO:s grund i sitt förstamajtal som finns transkriberat på LO:s hemsida www.lo.se/home.lo/home.nsf/unidView/7339E83BE0C476F1C1256E8C003FE/CC Han reflekterar till organisationens barndom och grund i slutet av 1800-talet och kopplar felaktigt samman denna period med Malmö Strumpfabrik och jordbrukets drängöverskott. Det är en människens berättelse som förs fram. De ifrån jordbruket överflödiga arbetarna skulle enligt talet ha sökt sig till arbetsplatser som "Strumpan" för att där arbeta för lägsta möjliga lön och för att därur bilda fackföreningarna.
- ²² Om arbetsskador på Malmö Strumpfabrik finns det artiklar skrivna. Ofta målas de anställda upp som offer och då framförallt kvinnorna. Arbetets döttrar har slitit ut sig skriven av Elisabet Hoff och Sven-Åke Aulin i *Dagens Arbete* 2000:2, är en sådan artikel. Här framkommer i samtal med Industrifackets ansvariga handläggare att merparten av de tidigare anställda på Malmö Strumpfabrik har drabbats av arbetsskador. Någon exakt siffra anges dock aldrig. Arbetsskador

är ingenting som av de intervjuade tar upp som ett större problem med perspektiv på arbetet på Malmö Strumpfabrik. Inte heller industrifacket känner till problematiken då handläggarna från tiden gått i pension eller bytt arbete. Några handlingar kring ämnet har inte gått att finna. Emellertid är arbetsskadorna ett framträdande diskussionsämne i dokumentärfilmen Arbetets döttrar och även i artikelmaterialet kring strejken 1987 i Beklädnadsfolket Nummer 10.

- ²³ I arkivmaterialet på Malmö Stadsarkiv finns det protokoll från Malmö Strumpfabriks stiftelser, sjukförsäkring och olika intresseföreningar. Dessa berör framförallt tjänstemännens verksamhet, men även arbetarna fick del av verksamheten. 1934 startades AB Malmö Strumpfabriks Arbetares Sjukförsäkring som var obligatorisk att tillhöra som anställd. Den upphörde 1955 när Malmö centralsjukhus övertog sjukförsäkringsverksamheten.
- ²⁴ Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek visade att sömmerskorna inte hade mycket tid över för något bokläsande. Det framkom att synen på vem som var en potentiell bokläsare var mycket subjektiv. Det var upp till respektive bibliotekarie att fördela böcker till de olika arbetsplatserna. Malmö Strumpfabrik med 550 anställda, varav merparten var kvinnor, fick nöja sig med hälften så många böcker som Skånetryck med 61 anställda. På Skånetryck fanns det 1100 böcker att tillgå under tiden för undersökningen. På Malmö Strumpfabrik var antalet böcker 670.

Referenslista

Litteratur

Bjurling. Oscar. *Kultur och okultur i krig och fred; Handel och sjöfart i Malmö*. Malmö stads historia. D. 5, 1914-1939. 1914-1939. Malmö: Malmö stad, 1989 ; (Arlöv : Berling).

Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek. Stockholm : Allmänna förl., 1973 ; (Uddevalla : Bohuslänningen).

Flygt. Torbjörn. *Underdog*. Stockholm: Norstedt, 2001; (Smedjebacken : Fälth & Hässler).

Johansson. Roger. *Företagsarkivet och filmen Bara ben och fantastiska maskiner*. Med Malmö i minnet: Malmö stadsarkiv 100 år. huvudredaktör: Kerstin Martinsdotter. / Malmö : Malmö stadsarkiv, 2003 (Malmö : Grafiskt blad : [Printing]).

Från garn till strumpa. Landby och Lundgrens bokförlag. Malmö 1942.

Känn ditt företag. Malmö Strumpfabrik. AB Perfekta-Tryck. Arlöv. 1945.

Malmö i ett nötskal; Skriven av 247 arbetslösa inom industrifacket avd 1, Södra Skåne. Redaktör: Bengt Svensson. Skrivareförlaget i Skåne 1997. Tryck: Graphic Systems AB Malmö.

Melchert. Daniel. *Industri- och verksamhetsmiljöer i Malmö; En översiktlig inventering*. Storstadens arkitektur och kulturmiljö. Projektledare: Tyke Tykesson Malmö : Malmö kulturmiljö. 2002 (Malmö : Prinvo/Team offset & media).

Nilsson. Carl Axel. *Malmö Strumpfabriks historia; En återblick*. AB Specialtryck. Malmö 1971

Ohlsson. Rolf. *I kranens tidevarv. Den rika staden: Malmö Strumpfabrik..* Malmö stads historia. D. 7, 1939-1990. Malmö: Malmö stad, 1994 ; (Arlöv : Berling).

Schön. Lennart. *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS förl., 2000 ; (Borås : Centraltr.).

Filmer

Arbetets döttrar. Schunnesson, Torgny, & Hermanson, Jean. 1986.

Otryckta källor

Bodin, Ann-Christin, & Lysander, Eva. *Trettio kvinnliga textilarbetare i Malmö*. Etnologiska institutionen, Lund 1973.

Malmö Stadsarkiv. *AB Malmö Strumpfabriks arkiv*.

Malmö Strumpfabrik. Reklambroschyr. 1950.

Svensson, Bengt. *Denna bok ska vara ett varnade exempel på hur man plundrar ett vinstgivande företag*. Sammanställning av Malmö Strumpfabriks historia from. 1971 tom. 1992. Finns tillgänglig på Arbetarrörelsens arkiv i Malmö, placerad i en röd pärm med logotypen LO-Skolorna.

Styrelseprotokoll och Verksamhetsberättelser. Beklädnadsarbetarnas Förbund Avd1. Region1. Finns tillgänglig på Arbetarrörelsens arkiv i Malmö.

Wolf, Aniko. *En kort historik om AB Malmö Strumpfabrik*. Stadsarkivet 1993.

Artiklar

Arbetet. Artiklar som berör nedläggningen. Artiklar som berör strejken.

Beklädnadsfolket. Nummer 10 oktober 1987. Detta nummer handlar framförallt om Strejken på Malmö Strumpfabrik.

Hoff, Elisabet, och Aulin, Sven-Åke. Arbetets döttrar har slitit ut sig. *Dagens Arbete* 2000:2.

Skånska Dagbladet. Artiklar som berör nedläggningen. Artiklar som berör strejken.

Sydsvenska dagbladet. Artiklar som berör nedläggningen. Artiklar som berör strejken. Artiklar som berör företagsförändringar.

Webbplatser

Webbplatserna har besökts under tiden 2004-10-0-2004-10-25

www.arbetaren.se/2002/31/debatt.html Katharina Tollins artikel: Sluta bära de privilegierades skuld.

www.dupont.com. Här förklaras bakgrunden till nylonmaterialets uppkomst och utbredning.

www.jpe.se. Hemsidan är publicerad av Journalist Per Eriksson från Limhamn. I artikeln Underdog - en vinnare intervjuar han Torbjörn Flygt om boken Underdog.

www.lo.se/home.lo/home.nsf/unidView/7339E83BE0C476F1C1256E8C003FE/CC Erland Olauson, LO:s avtalssekreterare i Eksjö, dennes transkriberade förstamajtal.

www.nohemslojd.se. Detta är en av många sidor som ger svar på Dalahästens utbredning i USA.

www.Presstext.se. Artikeln. Nina Lekander fnissar och fnyser åt flickorna Ahrne och Robert. publicerad i expressen 1997-01-21

Intervjuer

Finns transkriberade i Malmö Museers arkiv.

Britta Magnusson

Eva Jönsson

Inga Persson-Engström